

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

**הערכת חידת השליטה של מתבגרים בהשמה
חוץ-ביתית בחינוכיות חיים וצורכיהם לקראת
עזיבתם את המסגרת**

רחמי בנבנישתי וענת זעירא

תדפיס מתוך גיליון 28

כסלו תשס"ט – דצמבר 2008

הערכת חידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית בחינוכניות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת*

רחמי בנבנישתי וענת זעירא

תקציר

המחקר הנוכחי עוסק במתבגרים הנמצאים על סף סיום שהותם במסגרות חוץ-ביתיות. הוא בוחן עד כמה הצעירים המסיימים את שהותם במסגרת החוץ-ביתית הם בעלי כישורים הנדרשים להתמודדות עם חיים עצמאיים לאחר היציאה, עד כמה ניתן לצפות שמשפחתם תסייע להם בעת המעבר לעצמאות ומה הם צורכיהם לקראת עזיבת מסגרת ההשמה. המחקר משווה בין צעירים הנמצאים במסגרות החוץ-ביתיות השונות: בכפרי נוער, בפנימיות הרווחה ובמשפחות אומנה. אוכלוסיית המחקר היא כל הצעירים בכיתות יא-יב העומדים בפני סיום שהות בפנימיות הרווחה, בכפרי הנוער ובמשפחות אומנה. המדגם כלל 178 צעירים באומנה, 291 בפנימיות של משרד הרווחה ו-1257 בכפרי הנוער. איסוף הנתונים התבסס על שאלונים שמולאו על ידי העובדים הסוציאלים או המדריכים של הצעירים.

נמצא, שלצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים לעומת המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה. העובדים הסוציאלים זיהו מחסור במיומנויות או העריכו את המצב באופן מדאיג במספר תחומים, ובהם השכלה ויכולת להשלים שירות צבאי משמעותי. העובדים זיהו צרכים אצל רבים מהצעירים ובכל התחומים, במיוחד בתחומי הלימודים והעבודה. ככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר העובדים הסוציאלים אצל הצעירים באומנה ובפנימיות.

* המחקר התאפשר הודות לתמיכתם של המוסד לביטוח לאומי, ושל אשלים ותב"ת בג'וינט ישראל. המחקרים מבקשים להודות לשרית בייץ-מוראי, לברנדה מורגנשטיין, לרמי סולימני וליוסי תמיר על תמיכתם במימון המחקר. כמו כן, תודה לבן-ציון ברנץ, לעמנואל גרופר, לשלווה לייבוץ ולמוריאל נחמן על עזרתם, ולכל המנהלים, העובדים הסוציאלים והמדריכים במסגרות השונות - על שיתוף הפעולה.

הדיון מעלה את הצורך להגביר את פעולות ההכנה של הצעירים בעת השעות במסגרת ההשמה ולפתח שירותים שיסייעו להם בעת המעבר לחיים בקהילה. כמו כן ממליצים המחברים לקיים תהליכי הערכה ותכנון התערבות אינדיווידואליים של הצעירים לפני עזיבתם את המסגרת.

מילות מפתח: מסיימי השמה, כפרי נוער, פנימיות, אומנה, מיומנויות חיים, צרכים

תבוא

בישראל יש כ-10,000 ילדים ובני נוער המתגוררים במסגרות חוץ-ביתיות משום שקיימת הערכה ששהותם בקרב משפחתם חושפת אותם להזנחה או לפגיעה פיזית או רגשית, או שהיא מהווה סכנה או הפרעה להוריהם (ראו תע"ס, 1974). הערכה זו מתקבלת על ידי שירותי הרווחה, במידת האפשר בהסכמת הילדים ומשפחתם, במסגרת ועדות לתכנון טיפול בלשכות הרווחה המקומיות ('ועדות החלטה'). ילדים אלו מופנים למסגרות חוץ-ביתיות במשפחות אומנה ובפנימיות. אלו הן מסגרות שבהן שוהים ילדים לטווח קצר, עד להתארגנות כוחות המשפחה וחזרת הילד אליה, אך לעתים הם שוהים בהן לטווח ארוך, עד צאת הילד לחיים בוגרים.

כמו כן, יש כ-60,000 צעירים השוהים במסגרות של חינוך פנימייתי (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2006). רוב רובן של ההפניות למסגרות אלו אינן נעשות על ידי מערכת רווחת הילד, אלא על ידי הורים המעדיפים מסגרת חינוך פנימייתי. לחינוך הפנימייתי בישראל יש מסורת ארוכה, בהיותה מסגרת מועדפת לחינוך אידאולוגי ולחברות בחברה הישראלית (קשתי, 1993). בשנים האחרונות, רבות מהפניות למערכת זו הן של משפחות עולים ושל משפחות המתגוררות בפריפריה, חלקן במצוקה כלכלית, המתקשות להעניק לילדיהן במסגרת הקהילה שלהם את החינוך שבו הן מעוניינות. יש עדויות לכך, שלרבים מהצעירים המגיעים למסגרות של החינוך הפנימייתי יש קשיים וצרכים הדומים במידה רבה לאלו המאפיינים את הצעירים השוהים בפנימיות שבאחריות שירותי הרווחה (קשתי, גרופר ושלסקי, 2008).

המחקר הנוכחי עוסק במתבגרים הנמצאים על סף סיום שהותם במסגרות חוץ-ביתיות. המעבר של צעירים ממסגרת משפחתית לחיים עצמאיים מהווה אתגר משמעותי עבור כל צעיר, גם עבור מי שחי במסגרת משפחתו הביולוגית. אתגר זה משמעותי במיוחד עבור צעירים אשר שהו חלק גדול מחייהם במסגרת חוץ-ביתית ועומדים לצאת לחיים עצמאיים. זאת, עקב צורכיהם המיוחדים, שמקורם בסיבות שהביאו להפנייתם להשמה החוץ-ביתית, במאפייני השהות הארוכה במסגרת ובעובדה שלרבים מהם אין תמיכה משפחתית במהלך יציאתם לחיים עצמאיים.

בעשורים האחרונים חלה עלייה גדולה במודעות החברתית בעולם לצרכים של קבוצת אוכלוסייה זו, ופותחו שירותים שנועדו לתת בידי הצעירים כלים שיקלו עליהם את ההשתלבות הנורמטיבית בחברה ושיסייעו להם בתקופת המעבר

מההשמה החוץ-ביתית לחיים עצמאיים. במדינות רבות נבנתה תשתית חקיקתית המחייבת להעניק להם שירותים וליווי מתאימים. גם בארץ חלה בשנים האחרונות התעוררות בתחום זה והחלו לפתח שירותים ניסיוניים שמטרתם לסייע בהכנה של הצעירים עוד בהיותם במסגרת ההשמה. כמו כן החלו להציע פתרונות במטרה להקל על השתלבותם בחברה, ובעיקר כאשר הם חסרי מקורות תמיכה משפחתיים (ראו בנבישתי ומגנוס, בגיליון זה).

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון עד כמה הצעירים המסיימים את שהותם במסגרת החוץ-ביתית הם בעלי כישורים הנדרשים להתמודדות עם חיים עצמאיים לאחר היציאה, עד כמה ניתן לצפות שמשפחתם תוכל לסייע להם בעת המעבר לעצמאות ומה הם צורכיהם לקראת עזיבת מסגרת ההשמה. מחקר זה משווה בין צעירים הנמצאים במסגרות החוץ-ביתיות השונות: בכפרי נוער, בפנימיות הרווחה ובמשפחות אומנה.

סקירת ספרות

בעשורים האחרונים יש התפתחות רבה במחקר המדעי בעולם בסוגיות הקשורות לצעירים העוזבים מסגרות חוץ-ביתיות. המחקרים מתייחסים ברובם למי ששהו במשפחות אומנה, משום שברוב המדינות זהו אופן ההשמה החוץ-ביתית השכיח. ממצאי המחקרים מצביעים על כך, שצעירים העוזבים את מסגרות ההשמה החוץ-ביתיות הם אחת האוכלוסיות הפגיעות ביותר בחברה (Broad, 1999a, 1999b; Festinger, 1983; Stein, 2006a, 2006b). מחקרים שנערכו בארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה מצביעים על כך, שמצבם של צעירים אלה לאחר העזיבה מתאפיין באי-יציבות רבה יותר ובקשיים גדולים יותר, בהשוואה למתבגרים אחרים באוכלוסייה; למשל, קושי להתמיד בעבודה, השכלה נמוכה יותר, הישענות על סיוע ציבורי, בעיות דיור ועוד (Cashmore & Paxman, 2006; Cook, 1994; Courtney & Dworsky, 2006; Reilly, 2003; Scannapieco, Schagrin & Scannapieco, 1995).

יחד עם הממצאים הקשים האלו, הספרות מצביעה על כך שיש שונות רבה בין הצעירים מסיימי ההשמה – חלקם מצליחים להשתלב בחברה וחלקם פגיעים במיוחד. סטיין (Stein, 2005) הבחין בשלוש קבוצות בקרב בוגרי השמה: ה"ממשיכים ומתקדמים" (moving on), ה"שורדים", וה"קרבנות". הקבוצה של ה"ממשיכים והמתקדמים" התבססה על רקע אישי ומשפחתי חיובי ועל חוויות השמה חיוביות. קבוצת ה"שורדים" נאלצה להתמודד עם חוויות השמה קשות יותר וחבריה חשו שההתמודדות גרמה להם להיות קשוחים יותר ובעלי יכולות הישרדות טובות יותר. לשירותים החברתיים הייתה תרומה חיובית לקבוצה זו והיא אפשרה להם להתמודד ולשרוד. קבוצת ה"קרבנות" התקשתה מאוד להתמודד ועברה תקופות קשות של מחסור בדיור ובעבודה קבועה.

המעבר לחיים עצמאיים בקרב בוגרי ההשמה מושפע מגורמים המשותפים להם ולכלל הצעירים בחברה העוברים מהתבגרות לבגרות, ומגורמים המיוחדים לבוגרי

ההשמה. הניתוח של המאפיינים המיוחדים לבוגרי השמות חוץ-ביתיות מצביע על כך, שבעוד שבקרב צעירים שגדלו עם משפחתם הביולוגית תהליכי המעבר לבגרות ולעצמאות הם ארוכים יותר, אצל צעירים המסיימים השמה חוץ-ביתית המעבר לחיים עצמאיים הוא קצר וחד יותר, ולכן יכולתם לעצב זהות המתאימה למעבר קטנה יותר. לכן טוען סטיין (Stein, 2006a), שצריך ליצור מצבי מעבר ממושכים יותר עבור הצעירים המסיימים שהות במסגרת השמה, כדי לתת להם את הזמן ואת המרחב הפסיכולוגי הנדרשים למעבר.

גם התמיכה המועטה שלה זוכים מסיימי ההשמה מסביבתם החברתית מהווה גורם המקשה על הליכי המעבר לחיים עצמאיים. רבים אינם יכולים להישען על משפחתם עקב קשיי המשפחה עצמה או שמשום שלא קיים כלל קשר בינם לבין משפחתם. יותר מכך, בקרב רבים מעוזבי מסגרות ההשמה, הקשר עם משפחותיהם עלול להיות חסר או בעייתי יותר מאשר מספק תמיכה (Biehal & Wade, 1996). כמו כן, בשל משך ההשמה הארוך, לרבים מהם גם אין תמיכה של חברים מלבד חברים ממסגרת ההשמה, המתפזרים עם הסיום. וכך, בוגרי ההשמה מצופים פעמים רבות להשיג לעצמם אורח חיים עצמאי, יצרני ויציב בכוחות עצמם, או בסיוע מצומצם ואקראי בלבד (Collins, 2001). דגש זה על הציפיות לתמיכה מהסביבה הקרובה של הצעיר מעלה את הצורך לבחון באופן שיטתי עד כמה לצעירים העוזבים את המסגרת יש עורף משפחתי היכול לתמוך בהם בעת המעבר.

קושי אחר המכביד על יוצאי ההשמה הוא מחסור במיומנויות הקשורות בהתמודדות עם המשימות הצפויות להם במעבר לחיים עצמאיים. ההערכה היא שצעירים רבים לא רכשו מיומנויות חיים שמספיקות לשם התמודדות עם המשימות העומדות בפניהם בחייהם העצמאיים. אמנם סביר שגם לצעירים רבים הגדלים במסגרת משפחתם אין הכישרונות המספיקים לחיים עצמאיים בגיל 18. אולם בעוד שרובם יכולים להישען על מסגרת משפחתית תומכת לאורך זמן ועל קידום הכישרונות באופן הדרגתי ומתמשך, הצעירים העוזבים את ההשמה חייבים להישען יותר על הכישרונות שרכשו במהלך ההשמה.

מקובל להבחין בין כישרונות שהם מוחשיים (tangible or soft) לכאלה שאינם מוחשיים (intangible or hard). הכשרים המוחשיים נוגעים לדברים שהצעיר יודע או יודע איך לעשות, כגון: להכין ארוחה, לנהל תקציב, לקבוע תור לרופא ולחפש עבודה באופן יעיל. הכשרים הלא מוחשיים הם אלו הנוגעים ליכולות ליצירת יחסים בין-אישיים ושמירתם, קבלת החלטות במצבי לחץ, עמידה בפיתויים להתנהגות לא נורמטיבית וכדומה. מן הראוי להבחין גם בין היתרונות הנובעים משליטה במיומנות מסוימת, לבין העובדה ששליטה על כישרוני חיים ומיומנויות שונות נותנים לצעיר תחושה של הצלחה ושליטה על חייו. אלו הן חוויות נדירות בחייהם של צעירים רבים במסגרות השמה, ולכן יש לראות את רכישת המיומנויות גם כהתערבות משמעותית בתפיסה העצמית של הצעיר, המעניקה לו את המשאבים הפנימיים החשובים להתמודדות ולהתמדה גם מול אתגרים קשים.

מדינות רבות בעולם הכירו בחשיבותה של הקניית כישורי חיים מוחשיים ולא מוחשיים לצעירים במסגרות חוץ-ביתיות, והיא מהווה חלק מהחקיקה שנועדה לסייע לצעירים אלו (ראו למשל, סקירת ספרם של סטיין ומונרו [גרופר, בגיליון זה]). עם זאת, יש עדויות רבות לכך, שלמרות החקיקה, רבים מהצעירים אינם משתתפים בשירותים שנועדו לקדם את כישורי החיים שלהם (ראו המאמר של קורטני, טרו ובוסט, בגיליון זה). מכאן עולה הצורך החשוב לבחון את כישורי החיים של הצעירים, כדי לזהות עד כמה מסיימי השהות במסגרת חוץ-ביתית הם אמנם בעלי מיומנויות חיים מספקות להתמודדות עם חיים עצמאיים.

כלים להערכת כישורי חיים של צעירים

במשך השנים פותחו מספר כלים שמטרתם להעריך את רמת השליטה בכישורי חיים של צעירים לפני יציאתם לחיים עצמאיים. כלים אלו משמשים בעיקר בפרקטיקה ולא במחקרים אמפיריים. שניים מכלים אלו נמצאים בשימוש רחב יותר:

The Ansell-Casey Life Skills Assessment (ACLSA)

(Nollan, Horn, Downs, Pecora, & Bressani, 2001) – הכלי מבוסס על הצגה של היגדים הנוגעים לכישורי חיים שאליהם מתייחסים הצעיר או המטפל בו, והוא מעריך עד כמה דומים כישורי הצעיר לאלה המוצגים. לכלי יש גרסאות בכמה שפות, הוא מותאם לקבוצות גיל שונות ומתייחס לתחומי החיים הבאים: (א) יכולת לתכנן עתיד תעסוקתי; (ב) עמידה במשימות חיים יום יומיות, כגון הכנת מזון וקניות; (ג) יכולת טיפול בנושאי דיור וניהול כספי, כגון ניהול כרטיס אשראי וחווה לשכירת דירה; (ד) יכולת טיפול אישי עצמי, כגון טיפול נאות בנושאי בריאות פיזית ונפשית; (ה) מיומנויות ביחסים בין-אישיים; (ו) מיומנויות בתחום חיי העבודה.

Daniel Memorial Independent Living Assessment (DMILA)

(Georgiades, 2005) – כלי זה בנוי כמבחן ידע בתחומים הקשורים לחיים עצמאיים. המבחן מתייחס ל-14 תחומי חיים שונים, רבים מהם חופפים לאלו המופיעים בכלי שתואר למעלה, אך במידה רבה יותר של פירוט. דוגמאות לתחומים שנבדקים: טיפול במזון (למשל, מהו "תאריך תפוגה"?); אחזקת דירה (למשל, כאשר השירותים עומדים לעלות על גדותיהם, מה יש לעשות תחילה?); סוגיות של בטיחות (כגון, מהי הדרך הנכונה לכבות שרפה שאירעה כתוצאה משמן שנדלק במחבת?); זכויות משפטיות (כגון, כאשר המשטרה עוצרת אותך, מה הן זכויותיך?).

מצב הידע על מוכנותם של צעירים בישראל ליציאה ממסגרות חוץ-ביתיות

למחקר המדעי בעולם כפי שנסקר בקצרה למעלה יש תרומה חשובה להבנת הסוגיות העומדות בפני צעירים המסיימים שהות במסגרות חוץ-ביתיות בישראל. עם זאת יש הבדלים ניכרים בין מאפייני ההשמה החוץ-ביתית בעולם והשמה זו בישראל. בין ההבדלים הבולטים יש לציין את ההיקף הרחב של צעירים בישראל השוהים

בפנימיות (בהשוואה למצב בדרך כלל בעולם, שבו שיעור גדול יותר שוהים באומנה), ואת משך השהות הארוך יותר והיציב יותר של צעירים במסגרות החוץ-ביתיות בישראל בהשוואה למקובל בעולם (בנבנישתי ושגב, 2002). לכן, מן הראוי לבחון את המחקר המתפתח בישראל בתחום זה.

בישראל נערכו מספר מחקרים שעסקו בהיבטים שונים של מוכנות צעירים במסגרות השמה חוץ-ביתית ליציאה מהמסגרת ושל צורכיהם לקראת היציאה. בשנת 2003 ערכו זלכה ושומן סקר עבור אשלים על קבוצה שנקראה "בוגרי סידורים חוץ-ביתיים חסרי עורך משפחתי". לפי סקר זה, ההערכה היא שמדי שנה יש כ-350 בוגרי פנימיות ממלכתיות וממלכתיות-דתיות חסרי עורך משפחתי. לבוגרים אלה יש להוסיף אוכלוסיות נוספות, שלא נכללו באוכלוסיית הסקר: בוגרי משפחות אומנה, תכנית נעל"ה, פנימיות חסות הנוער ופנימיות חרדיות וערביות.

נתוני הסקר מצביעים על אוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים: הם מתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות שנים רבות, ועבורם הפנימייה היא בית; הם מבליים בפנימייה את רוב החופשות ולעיתים מתארחים אצל משפחות מארחות מטעם הפנימייה; למרות הקשיים שהם מתמודדים עמם, לחלקם כוחות רבים, מה שמתבטא באחוז הבוגרים שמסיימים את הלימודים עם תעודת בגרות ובאחוז הבוגרים שהתגייסו לשירות לאומי או צבאי (זלכה ושומן, 2003).

במחקר על בוגרי פנימייה שערכו שיף וקושר (2005) נמצא, שחלק ניכר מהבוגרים חשים שהפנימייה לא הכינה אותם לחיים עצמאיים. קרוב לשליש מהבוגרים חשים כי הפנימייה הכינה אותם לעתיד במידה מועטה או לא הכינה אותם כלל. הבוגרים העריכו שנתרמו במיוחד בתחום ההורות וביחסים החברתיים שלהם. השתלבות בעבודה הוא תחום שהבוגרים העריכו כי נתרמו בו במידה מועטה יחסית.

מחקרם של שיף ובנבנישתי (2004) בחן את מצבם ואת מוכנותם לחיים עצמאיים של 66 מתבגרים באומנה בישראל מזווית הראייה שלהם, עוד בעת שהותם במסגרת החוץ-ביתית. המתבגרים התבקשו להעריך את המיומנויות והיכולות שלהם בשורה של נושאים: לימודים, צבא, עבודה, מגורים, אחזקת הבית, טיפול אישי, חברים, זוגיות והימנעות מהתנהגויות סיכון. המחברים מסכמים את ההערכות של בני הנוער באשר למוכנותם לחיים עצמאיים בקביעה, כי בני הנוער בטוחים בעצמם פחות בתחומים של לימודים, צבא וסידורים. לעומת זאת, הם בטוחים יותר במיומנויות שלהם הקשורות ליחסים עם בני המין השני, לניהול משק הבית, ליכולת להימנע מהתנהגויות סיכון ומהתנהגויות לא נורמטיביות וליכולת לדאוג בעצמם לטיפולם האישי. למחקר זה יש תרומה חשובה בשל הבחינה המעמיקה של מוכנות המתבגרים באומנה לחיים עצמאיים. עם זאת, הוא היה מוגבל למדגם לא גדול של צעירים באומנה ולא כלל מתבגרים במסגרות השמה אחרות, ולכן לא ברורה מידת הייצוגיות שלו. שיף ובנבנישתי (2004) מדגישים שהמדובר בהערכות של הצעירים עצמם, וייתכן שהן הערכות לא מציאותיות הנובעות מחוסר היכרותם עם האתגרים שבפניהם יעמדו עם יציאתם לחיים העצמאיים.

בבנישתי ומגנוס (בגיליון זה) השוו בין ההערכות של צעירים המשתתפים בתכנית שמטרתה לסייע להם ביציאה ממסגרות ההשמה, באשר למוכנותם לחיים עצמאיים, לבין אלו של מלוויהם בתכנית. הוא מצביע על הבדלים ניכרים בהערכות המוכנות בין תחומי החיים השונים ובין המעריכים השונים. מחקרו הוגבל לקבוצה לא גדולה (כ-75 צעירים) אשר משתתפת בתכנית ניסיונית המעניקה לצעירים דיור וליווי. יש מקום לבחון מדגם גדול ומייצג יותר של צעירים, עוד בהיותם במסגרת ההשמה.

לסיכום, פגיעותם של צעירים המסיימים את שהותם במסגרות חוץ-ביתיות מחייבת עוד בטרם יציאתם של הצעירים הערכה שיטתית של מצבם, של צרכיהם ושל מקורות התמיכה שיעמדו לרשותם לאחר היציאה. מטרת המחקר הנוכחי היא לעמוד על מידת מוכנותם של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית למשימות חיים שונות, לעמוד על הצרכים שלהם לקראת היציאה מההשמה ולזהות קבוצות של צעירים שהן פגיעות יותר מאחרים. המחקר התייחס לצעירים בשלושה סוגי מסגרות של מגורים מחוץ לבית: אומנה, פנימיות באחריות משרד הרווחה וכפרי נוער (פנימיות חינוכיות).

שאלות המחקר

המחקר מתמקד בהערכות של עובדים סוציאליים בנוגע לצעירים העומדים על סף העזיבה של מסגרת חוץ-ביתית. המחקר בוחן:

- א. באיזו מידה הצעירים יכולים לצפות לתמיכה מהוריהם וממשפחתם המורחבת עם יציאתם לחיים עצמאיים?
- ב. באיזו מידה הצעירים שולטים בכישורי חיים שונים הנדרשים לחיים עצמאיים?
- ג. מה הם הצרכים של הצעירים לקראת יציאתם מהמסגרת?
- ד. האם יש קשר בין מאפיינים של המסגרת ושל הצעיר ומשפחתו לבין מידת השליטה של הצעירים בכישורי החיים והצרכים שלהם?

שיטה

מדגם

אוכלוסיית המחקר היא כל הצעירים בכיתות יא-יב העומדים בפני סיום שהות בפנימיות הרווחה, בכפרי הנוער ובמשפחות אומנה. במדגם נכללו כל הצעירים אשר התקבלו עבורם שאלונים מלאים מהעובדים הסוציאליים שמכירים אותם. המדגם כלל 178 צעירים באומנה, 291 בפנימיות של משרד הרווחה ו-1257 בכפרי הנוער. למרות מאמציו, לא עלה בידינו לקבל מהגורמים המוסמכים מידע על המספר המדויק של הצעירים הנכללים באוכלוסיית המחקר, ולכן איננו יכולים להעריך את שיעור החזרת השאלונים. הגיל הממוצע של הצעירים נע בין 16.7 באומנה (ס"ת 0.87) ל-17.26 (ס"ת 0.92) בכפרי הנוער. משך השהות של הצעירים במסגרת חוץ-ביתית בזמן מילוי השאלונים נע בין חודשים ספורים ל-18 שנים. משך השהות הכוללת של הצעירים במסגרות חוץ-ביתיות בזמן מילוי השאלונים נע בין חודשים ספורים (כ-3%) לבין למעלה מ-16 שנים (1.5%), ממוצע 5.52 (ס"ת 3.73) וחציון 4.5 שנים.

משך השהות הממוצעת במסגרת הנוכחית הוא 3.95 (ס"ת 2.55) והחציון שלוש שנים. לוח 1 מתאר עבור כל מסגרת במדגם את התפלגות מאפייני הרקע של הצעירים.

לוח 1: התפלגות מאפייני הרקע של הצעירים במדגם לפי סוג המסגרת

מגדר	אומנה (N=178)	פנימיות (N=291)	כפרי נוער (N=1257)
זכר	45.8	55.9	60.1
נקבה	54.2	44.1	39.9
דת			
יהודי	85.1	81.8	87.4
מוסלמי	7.4	9.8	2.1
נוצרי	4.0	3.3	6.4
ארץ לידה אב			
ישראל	51.4	51.8	24.7
ברית המועצות ¹	22.9	25.5	35.9
אתיופיה	6.4	10.0	26.4
אחר	19.3	12.7	13.0
ארץ לידה של האם			
ישראל	60.3	49.2	25.4
ברית המועצות	22.7	26.7	37.2
אתיופיה	6.4	9.3	26.1
אחר	10.6	14.7	11.4

כלים

השאלון לעובד הסוציאלי ולמדריך היה מורכב ממספר חלקים:

רקע של הצעיר ומשפחתו: חלק זה כלל שאלות על מאפייני הדמוגרפים של הצעיר, על משפחתו הביולוגית ועל המידה שבה המשפחה מהווה מקור לתמיכה או לחץ.

הערכת מוכנות ליציאה לחיים עצמאיים: כיוון שהכלים שתוארו למעלה אינם מתאימים במתכונתם הנוכחית לצרכים בישראל, התבססנו במחקר זה על כלי להערכת מוכנות של צעירים אשר פיתחו שיף ובנבנישתי (2004) ואשר הותאם על ידי בנבנישתי ומגנוס (בגיליון זה). הכלי מתייחס לעשרה תחומי חיים. בכל תחום נשאלים העובד הסוציאלי המכיר את הצעיר או המדריך שלו, האם יש לצעיר יכולת

1 בכל המקומות שנכתב "ברית המועצות", הכוונה היא לארצות שהיו חלק ממה שהייתה בעבר ברית המועצות.

לבצע פעולה מסוימת או להגיע ליעד, כגון סיום לימודים. בכל תחום, התשובות הן על סולם מ-1 עד 4 (1=בטוח שכן, 4=בטוח שלא) (ניתנת האפשרות לענות גם "לא רלוונטי" או "לא יודע"). התחומים שנבדקו הם:

א. לימודים: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לסיים 12 שנות לימוד?

ב. צבא או שירות לאומי: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לעשות מאמץ להתגייס לצבא או לשירות לאומי?

ג. תעסוקה: שישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להשתלב בעבודה?

ד. מיומנויות עבודה: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לעבוד בצוות?

ה. מגורים: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להבין חוזה שכירות של דירה?

ו. ניהול משק בית: שישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להכין ארוחות, לבשל?

ז. ניהול כספים: חמישה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לנהל חשבון בנק באופן עצמאי?

ח. שמירה על הבריאות: ארבעה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת לשמור על ניקיון אישי ובריאות השיניים?

ט. יחסים בין-אישיים: שמונה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת ליצור קשרים עם חברים שיתמכו בו?

י. התנהגות נורמטיבית: שמונה פריטים. לדוגמה: האם היום יש לצעיר יכולת להימנע מהתנהגות אלימה?

הערכת הצורך במשאבים ובשירותים: בחלק זה הוצגו בפני המשיב שורה של משאבים ושירותים במספר תחומים, והוא התבקש לציין לגבי כל אחד מהם באיזו מידה הצעיר זקוק לו. התחומים היו: לימודים, עבודה, שירות צבאי, מגורים ותמיכה פסיכו-סוציאלית.

הליך איסוף הנתונים

איסוף הנתונים נערך בחודשים ינואר–יוני 2007, בשיתוף פעולה עם מנהלי כל אחת מסוגי המסגרות: כפרי הנוער, פנימיות הרווחה ושירותי האומנה. הפנייה הראשונית אל המוסדות הייתה מטעם האחראים על המסגרות במשרד החינוך ובמשרד הרווחה, ואילו המשך הקשר לצורך איסוף הנתונים נעשה על ידי הצוות באוניברסיטה. לכל אחת מהמסגרות נשלחו שאלונים בהתאם למספר הצעירים בכיתות יא–יב ששוהים במסגרת על פי דיווח ההנהלות. השאלונים הועברו לעובדים הסוציאלים של הצעירים,

והם התבקשו למלא אותם על בסיס היכרותם עם הצעירים. בתום המילוי, השאלונים הועברו בחזרה לצוות המחקר באוניברסיטה העברית. מסגרות אשר לא החזירו את השאלונים בטווח הזמן שנקבע קיבלו על כך תזכורת בטלפון. בעוד שחלקן מילאו והחזירו את השאלונים בעקבות התזכורות, היה מספר לא מבוטל של פנימיות אשר סירבו לקחת חלק במחקר, בעיקר בשל חוסר זמן למילוי השאלונים. כאמור, בשל הקושי לאמוד את מספר הצעירים בגיל המתאים בכל אחת מהמסגרות, היה קשה מאוד לחשב את שיעור ההחזרה של השאלונים. כל הנתונים על הצעירים התקבלו באופן אנונימי. המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של האוניברסיטה העברית.

המצאים

כדי לבחון את העורף המשפחתי של הצעירים, בדקנו את המצב המשפחתי ואת הסטטוס של ההורים הביולוגיים של הצעירים. לוח 2 מציג את התפלגות הממצאים בתחום זה עבור כל אחת מן המסגרות. בסך הכול בכל המסגרות, מרבית ההורים חיים בארץ. ראוי לציון השיעור הגבוה של אבות לצעירים באומנה שמקום הימצאם אינו ידוע. מבחינת המצב המשפחתי, נראה שבקרב הורי הצעירים מכפרי נוער נמצא השיעור הגבוה ביותר של הורים ביולוגיים הנשואים זה לזה.

לוח 2: התפלגות המצב המשפחתי של ההורים הביולוגיים של הצעירים לפי סוג המסגרת

כפרי נוער (N=1257)	פנימיות (N=291)	אומנה (N=178)	
סטטוס אב			
69.7	72.9	57.3	חי בארץ
11.2	3.4	7.3	חי בחו"ל
7.6	11.3	18.5	נפטר
6.8	9.3	15.2	לא ידוע
סטטוס אם			
84.8	81.8	61.8	חיה בארץ
6.7	2.1	5.1	חיה בחו"ל
4.2	9.6	30.9	נפטרה
0.2	2.7	1.7	לא ידוע
מצב משפחתי – אב			
57.5	37.8	12.7	נשוי לאם הצעיר
13.3	15.7	17.2	נשוי/חי עם אישה אחרת
13.0	22.8	29.3	אינו נשוי
16.0	23.6	40.8	לא ידוע/לא רלוונטי

מצב משפחתי – אם

נשואה לאם הצעיר	13.3	36.8	55.7
נשואה/חיה עם אדם אחר	15.3	12.6	12.3
אינה נשואה	39.3	31.6	23.4
לא ידוע/לא רלוונטי	24.7	10.8	4.6

תפקוד ההורים

ביקשנו מהעובדים הסוציאליים לציין האם להורה יש בעיות תפקוד. העובדים יכלו לציין שאין להורה בעיות תפקוד או אלו בעיות תפקוד יש לו, בעזרת רשימה שהוצגה בפניהן. לוח 3 מציג את התפלגות הבעיות התפקודיות שיש להורי הצעירים בכל אחת מסוגי המסגרות.

לוח 3: שיעור ההורים שלהם בעיות בתפקוד לפי מסגרת

	אומנה (N=178)		פנימיות (N=291)		כפרי נוער (N=1257)	
	אב	אם	אב	אם	אב	אם
בעיות כלכליות	22.0	26.8	44.4	55.1	27.9	41.7
בעיות עבריינות	10.7	5.9	9.6	1.4	2.4	0.1
סמים/אלכוהול	22.6	17.0	14.9	9.1	5.1	1.3
בכלא	6.3	2.6	6.7	0.7	1.4	0.0
בעיות בריאות קשות/נכות	12.6	22.9	12.2	24.6	9.7	11.2
אף לא אחת מהבעיות	7.6	7.2	14.1	13.8	38.6	43.5

בעיות כלכליות היו השכיחות ביותר בכל המסגרות ואצל האמהות והאבות כאחד. גם בעיות בריאות קשות או נכות נמצאו בשכיחות גבוהה יחסית אצל הורי הצעירים בכל המסגרות. בעיות סמים ואלכוהול או עבריינות היו נפוצות יותר בקרב הורים של צעירים במסגרות אומנה ופנימיות הרווחה. בסך הכול, ל-24.3% מההורים צוינה יותר מבעיה אחת בתפקוד. בכפרי הנוער הייתה שכיחות ההורים, שלהערכת העובדים הסוציאליים אין להם בעיות תפקוד, הגבוהה ביותר.

מקורות סביבתיים של משאבים ולחצים

בחנו מהם המקורות הסביבתיים למשאבים חיוביים וללחצים אצל הצעירים. לוח 4 מציג את התפלגות התשובות המלאה עבור האבות והאמהות הביולוגיים של הצעירים. ניתוח גורמים של ההערכות הנוגעות לאבות ולאמהות העלה שניתן לזהות שני גורמים: תמיכה חיובית בצעיר ולחץ שלילי. לשני גורמים אלו הייתה

מהימנות פנימית טובה (0.80 ללחץ שלילי ו-0.87 לתמיכה חיובית) ולכן יצרנו מדדים מסכמים לתמיכה חיובית וללחץ שלילי. לוח 5 מציג את הממוצע ואת סטיית התקן של המדדים המסכמים בכל אחת מן המסגרות. עיון בלוח מצביע על הבדלים בולטים בין המסגרות. לפי הערכת העובדים, לצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים מאשר לצעירי המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה.

לוח 4: מקורות סביבתיים של משאבים ולחצים

אומנה			פנימיות רווחה			כפרי נוער		
רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא	רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא	רבה / רבה מאוד	מעט	כלל לא
אב ביולוגי								
68.0	25.3	5.1	51.4	32.7	16.0	36.1	27.7	36.2
79.2	14.7	3.3	48.6	31.7	19.8	37.5	27.7	34.8
84.3	11.8	2.3	55.2	28.8	16.0	37.6	20.3	42.1
45.5	26.4	26.4	31.9	32.9	35.1	48.9	34.2	16.9
78.7	14.1	3.9	72.3	19.1	8.5	78.5	17.4	4.0
36.0	27.0	16.9	42.9	31.8	25.3	71.0	21.6	7.4
אם ביולוגית								
65.2	26.5	5.6	36.4	38.2	25.5	19.5	26.3	54.1
77.5	15.2	2.8	34.3	41.4	24.4	22.0	31.0	46.8
84.3	10.6	1.2	33.2	45.2	21.5	19.7	22.6	57.6
42.1	22.5	32.5	21.1	35.8	43.2	45.2	39.9	14.9
72.5	15.1	8.4	54.2	31.4	14.4	71.3	22.3	6.3
29.8	26.9	15.8	36.1	36.8	27.1	70.3	24.0	5.7

לוח 5: ממוצעים (וסטיות תקן) של מדדי תמיכה ולחץ שלילי מצד המשפחה הביולוגית לפי סוג מסגרת

	אומנה	פנימיות רווחה	כפרי נוער
תמיכה	2.14 (3.33)	7.40 (6.20)	11.58 (6.86)
לחץ שלילי	5.60 (5.00)	7.74 (5.36)	3.78 (4.21)

הערכת יכולות ומיומנויות לחיים עצמאיים

ביקשנו מהעובדים להעריך את היכולות של הצעירים במספר תחומים הרלוונטיים לחייהם העצמאיים עם עזיבתם את המעון. הלוחות הבאים מציגים את התפלגות התשובות המתייחסות לצעירים במסגרות השונות בכל אחד מן התחומים שנבדקו. עבור כל תחום מוצגת ראשית טבלת ההתפלגויות המלאה לכל הפריטים, ולאחריה יש סיכום מילולי קצר של עיקרי הממצאים.

לוח 6: יכולות הצעירים בתחום הלימודים על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לסיים 12 שנות לימוד	52.2	32.0	58.8	30.2	71.0	21.6
לקבל תעודת בגרות מלאה	27.5	21.3	16.5	19.6	35.2	28.6
להשתלב במסגרת כמו מכללה/אוניברסיטה	17.4	27.5	7.9	21.3	25.5	31.0
ללמוד מקצוע במסגרת לימודית רשמית	23.6	47.8	15.8	46.7	29.0	44.8

הסולם המקורי היה מפורט יותר: 1=בטוח שכן, 2=חושב שכן, 3=חושב שלא, 4=בטוח שלא

כפי שנראה בלוח 6, העובדים חושבים או בטוחים כי בין 52.2% צעירים באומנה ל-71.0% צעירים בכפרי נוער יוכלו לסיים 12 שנות לימוד. עם זאת, ההערכות לגבי היכולת לקבל תעודת בגרות מלאה ולהשתלב במסגרת לימודית גבוהה כמו אוניברסיטה או מכללה, הן נמוכות בהרבה: העובדים בטוחים כי רק 16.5% מהצעירים בפנימיות הרווחה, 27.5% באומנה ו-35.2% בכפרי הנוער יוכלו לקבל תעודת בגרות מלאה; רק בנוגע ל-7.9% בפנימיות הרווחה, 17.4% באומנה ו-25.5% בכפרי הנוער, הם בטוחים שיוכלו להשתלב במסגרת לימודים גבוהה. נתונים אלו נמוכים מנתוני כלל האוכלוסייה היהודית, שעל פיהם הזכאות לקבלת תעודת בגרות מלאה היא 51.7% ושיעור המתקבלים ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה הוא 48% (ראו אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).¹

1 אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www1.cbs.gov.il/shnaton57/st08_22.pdf

**לוח 7: יכולות הצעירים היהודיים בתחום הצבא או השירות הלאומי
על פי הערכת העובדים**

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער		
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	
27.5	38.8	31.6	28.5	42.6	32.1	לנסות מאמץ להתגייס לצבא/שירות לאומי
16.9	30.3	19.2	30.9	32.9	30.5	לעמוד בדרישות של שירות לאומי רגיל/ מיוחד
23.0	31.5	7.9	22.3	37.7	34.0	לעמוד בדרישות של הצבא ולהשלים שירות
16.3	25.8	13.7	16.5	29.6	32.7	להשלים שירות צבאי משמעותי (קרבי, מקצועי)

הנתונים בלוח 7 מצביעים על כך, שבכל המסגרות, העובדים בטוחים או חושבים כי שני שלישים או יותר מהצעירים יוכלו לעשות מאמץ ולהתגייס לצבא או לשירות לאומי. נציין, שבכלל האוכלוסייה היהודית, שיעור המתגייסים הוא כ-63% ושיעור המשרתים בשירות לאומי הוא כ-20%. למרות רצון הצעירים לעשות מאמץ לשרת, נראה שהעובדים מעריכים בביטחון שאחוזים נמוכים יותר אכן יצליחו לעמוד בדרישות השירות הצבאי (21% בפנימיות הרווחה, 23% באומנה ו-37.7% בכפרי הנוער) ואף פחות מהם יוכלו להשלים שירות צבאי משמעותי (13.7% בפנימיות הרווחה, 16.3% באומנה ו-29.6% בכפרי הנוער). נראה אם כן, שעבור שיעור נכבד של צעירים השירות הצבאי יהיה מקור לקושי יותר מאשר הזדמנות להשתלב בחברה.

לוח 8: יכולות הצעירים בתחום התעסוקה על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער		
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	
25.8	59.6	29.9	52.9	37.0	48.0	להשתלב בתכניות להכשרה מקצועית
27.0	51.1	30.9	48.5	39.9	46.4	לעשות מאמץ עקבי להשתלב בעבודה
21.9	40.4	22.3	33.3	33.0	43.8	לחפש עבודה באופן יעיל
16.9	47.2	20.6	39.2	30.9	45.0	להצליח בראיון עבודה
21.9	48.9	21.3	40.9	31.6	47.0	להשתלב בעבודה הדורשת יכולת מקצועית
24.7	44.9	23.0	42.3	32.4	48.4	להתמיד בעבודה שתאפשר לצעיר פרנסה עצמאית

לוח 9: יכולות הצעירים בתחום מיומנויות בעבודה על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
אחריות	25.8	51.1	29.2	46.7	39.9	43.4
נכונות/יכולת להשקיע מאמץ בעבודה	27.5	51.1	30.6	49.5	39.1	45.6
קבלת סמכות ומשמעת	20.8	54.5	30.2	47.4	38.6	44.6
יכולת לעבוד בצוות	21.3	59.0	24.1	48.8	35.3	49.5
יכולת לעבוד עם לקוחות	17.4	50.0	19.9	41.6	31.6	44.0

הערכת העובדים בנושא יכולות הקשורות בתעסוקה, בהשתלבות בתכנית הכשרה או במציאת עבודה הן גבוהות יחסית לגבי רוב הצעירים. בכל המסגרות, העובדים בטוחים או חושבים כי ל-80% ויותר מהצעירים יש יכולת לעשות מאמץ להשתלב ולהצליח בעבודה או יכולת להשתלב בתכניות להכשרה מקצועית. עם זאת, בכל המסגרות, שיעור העובדים שחושבים או בטוחים שהצעירים יוכלו להשתלב בעבודה הדורשת יכולת מקצועית ולהתפרנס באופן עצמאי הוא נמוך יותר. כמו כן, יש לשים לב לכך שהעובדים בטוחים כי בין 21.9% צעירים באומנה ל-33% צעירים בכפרי הנוער יוכלו לחפש עבודה באופן יעיל וכי שיעורים נמוכים עוד יותר יצליחו בראיון עבודה. הערכות אלו מעידות כנראה על צורך בחיזוק נוסף של כישורים הדרושים להצלחה בתחומים אלה.

באשר למיומנויות תעסוקה, העובדים בכל המסגרות העריכו שלכ-80% מהצעירים יש מיומנויות, כגון: אחריות, נכונות להשקיע מאמץ ויכולת לעבוד בצוות. ההערכות הן נמוכות יותר בכל הקשור ליכולת לעבוד עם לקוחות – העובדים מעריכים כי לשליש ואף יותר מהצעירים אין יכולת זו.

לוח 10: יכולות הצעירים בתחום המגורים על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לחפש דירה באופן יעיל	9.6	38.0	9.2	28.0	24.9	44.1
להבין חוזה שכירות של דירה	11.3	36.9	8.1	27.7	21.6	39.5
להעריך באופן ריאלי את ההוצאות הנדרשות לשכירת דירה ולאחזקתה	8.4	31.3	8.8	27.6	21.6	43.3
להזמין טלפון, כבלים ושירותים דומים	15.3	53.5	15.9	47.2	38.9	48.1
להזמין אנשי מקצוע לתיקונים	16.0	59.2	14.4	50.4	39.0	47.8

לוח 11: יכולות הצעירים בתחום ניהול משק בית על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער		
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	
10.7	38.2	10.0	38.5	28.2	43.9	תשלום חשבונות בזמן (כגון שכר דירה, חשמל)
12.4	41.6	11.3	39.5	27.6	44.9	עריכת קניות בדרך אחראית ויעילה
5.6	36.5	9.3	31.6	22.0	42.8	לנהל תקציב של משק הבית בדרך אחראית
19.7	47.8	22.3	48.1	32.5	45.3	להכין ארוחות, לבשל
19.7	43.3	29.2	44.0	37.2	44.2	לעשות כביסה, ניקיון ואחזקה שוטפת של דירה
16.9	51.1	24.1	54.6	36.2	52.5	לחיות עם שותפים לדירה
26.4	64.0	28.9	53.3	38.8	51.4	לחיות בשלום עם שכנים

מלוח 10 עולה כי העובדים חושבים או בטוחים שליותר ממחצית הצעירים אין יכולת לחפש דירה באופן יעיל, להבין חוזה לשכירת דירה, להעריך באופן ריאלי את ההוצאות הנדרשות לשכירת דירה ואחזקתה, לשלם חשבונות בזמן, לערוך קניות ולנהל תקציב של משק בית בדרך יעילה ואחראית. המיומנויות החסרות ביותר הן חיפוש דירה ביעילות, הבנת חוזה של שכירת דירה והערכה ריאלית של ההוצאות הנדרשות לאחזקת דירה. למשל, העובדים בטוחים שרק כעשרה אחוז מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה ידעו לחפש דירה באופן יעיל. ההערכות הן גבוהות יותר בכל הקשור להזמנת אנשי מקצוע להתקנת שירותים ולתיקונים. ככלל, העובדים מעריכים את המיומנויות של הצעירים בכפרי הנוער כגבוהות יותר משל אלו שבאומנה ובכפרי הנוער. ההערכות למיומנויותיהם של הצעירים באומנה גבוהות משל אלו המתייחסות לצעירים בפנימיות הרווחה.

את הערכות העובדים בנוגע למיומנויות של ניהול משק בית, ניתן לראות בלוח 11. לפי ההערכות אלה, מצבם של צעירים בכפרי הנוער בתחום זה טוב בהרבה מזה של הצעירים במסגרות האחרות. למשל, בעוד העובדים בטוחים שרק כ-10% מהצעירים באומנה או בפנימיות רווחה יכולים לשלם חשבונות בזמן, הם בטוחים כי בקרב הצעירים בכפרי הנוער השיעור גדול כמעט פי שלושה. בדומה, העובדים היו בטוחים שרק 5.6% מצעירי האומנה ו-9.3% מהצעירים בפנימיות הרווחה יכולים לנהל תקציב משק בית בצורה אחראית, לעומת 22% מהצעירים בכפרי הנוער. מעניינת במיוחד הערכתם של העובדים כי רוב רובם של הצעירים יכולים לחיות בשלום עם שותפים לדירה ועם שכנים, הערכה שנובעת כנראה מהיותם במסגרת חוץ-ביתית המחייבת אותם להסתגל לחיים בשותפות עם זרים. כדי להכשיר את הצעירים ליציאה לחיים עצמאיים, נראה שיש צורך לחזק את המיומנויות של רבים מהם, במיוחד בכל מה שקשור לחיפוש דירה באופן יעיל, לענייני כספים וליכולת לנהל תקציב.

לוח 12: יכולות הצעירים בתחום ניהול כספים על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער		
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב	
12.4	39.9	15.1	36.4	27.0	48.7	לנהל חשבון בנק באופן עצמאי
5.6	39.3	11.3	32.3	24.4	42.6	להשתמש בכרטיס אשראי באופן אחראי
4.5	34.8	9.6	28.9	20.9	41.1	לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו
9.0	45.5	10.0	36.4	21.6	45.4	להימנע מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות
10.1	46.1	13.7	34.4	23.6	46.2	להשוות מחירים, לחפש הנחות ומבצעים

בלוח 12 ניתן לראות שהעובדים חושבים או בטוחים, שכמחצית מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה אינם מוכנים דיים לניהול עצמי של כספים. שיעור זה נמוך יותר בקרב הצעירים בכפרי הנוער. כך למשל, בכפרי הנוער, העובדים חושבים או בטוחים של-62% מהצעירים יש יכולת לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו, ואילו בקרב צעירים באומנה ובפנימיות הרווחה שיעורם הוא 39.3%-ו-38.5% בהתאמה; בעוד שלשני שלישים מהצעירים בכפרי הנוער יש, להערכת העובדים, יכולת להשתמש בכרטיס אשראי באופן אחראי, העובדים חושבים או בטוחים שרק ל-43.6% מהצעירים בפנימיות הרווחה ול-43.9% מהצעירים באומנה יש יכולת כזו. כיוון שתחום זה הוא אחד החשובים להצלחה בחיים עצמאיים וקשיים בניהול כספי גורמים לחובות רבים שהם מקור לחץ משמעותי, נראה שיש צורך להכשיר וללמד את הצעירים מיומנויות שונות בנושא זה, ובמיוחד את זו הקשורה במיומנות לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו.

לוח 13: יכולות הצעירים בתחום השמירה על הבריאות על פי הערכת העובדים

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
לשמור על ניקיון אישי ועל בריאות השיניים	49.4	42.7	42.6	43.3	52.6	39.7
לפנות לרופא כשמצב הבריאות מחייב זאת	34.8	50.0	37.8	49.5	49.2	44.9
לחפש עזרה מקצועית עבור קשיים נפשיים/רגשיים	9.0	27.5	9.3	29.2	21.5	36.3
להכיר אמצעי מניעה (מפני היריון בלתי רצוי)	21.9	46.1	17.2	49.8	33.7	47.4

היכולת לשמור על בריאות תקינה אף היא מיומנות חיונית לחיים עצמאיים. מלוח 14 נראה, שבכל הקשור לשמירה על היגיינה אישית ולפנייה לרופא יש לרוב הצעירים בכל המסגרות יכולת גבוהה. עם זאת, להערכת העובדים, יש שיעור ניכר של צעירים שחסרה להם היכולת לחפש עזרה מקצועית עבור קשיים רגשיים או נפשיים. שיעור זה גבוה במיוחד בקרב צעירים באומנה, שם העובדים חושבים או בטוחים כי רק

ל-36.5% מן הצעירים יש יכולת כזו (בהשוואה ל-42.6% ו-57.8% מצעירי פנימיות הרווחה וכפרי הנוער בהתאמה). תחום מטריד נוסף הוא היכולת להכיר אמצעי מניעה, שחסרה לאחד מכל חמישה מן הצעירים והצעירות בכפרי הנוער ולאחד מכל שלושה מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה.

לוח 14: יכולות ליחסים בין-אישיים על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
25.3	55.6	21.0	54.0	35.5	51.0
15.7	45.5	16.8	35.7	25.2	43.9
21.3	62.4	16.2	55.7	29.4	50.5
16.3	50.6	12.4	45.7	29.5	51.2
14.6	38.8	11.0	35.4	26.0	46.4
18.0	44.4	11.7	46.0	28.2	50.1
16.9	39.3	10.7	45.7	27.4	45.0
10.7	43.8	8.2	33.0	24.1	44.9

התמונה המתקבלת באשר להערכת היכולות של הצעירים בתחום היחסים הבין-אישיים היא מורכבת. העובדים חושבים או בטוחים שרוב גדול של הצעירים בכל המסגרות מסוגלים ליצור קשרים חיוביים עם חברים ומוכנים לתרום לאחרים ולסייע להם. אולם ההערכה היא כי כשליש מהצעירים בכפרי הנוער וכמחצית מהם בפנימיות הרווחה אינם יכולים להימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית. באשר ליחסים עם בני המין השני, העובדים מזהים כ-40% מהצעירים בפנימיות הרווחה ובאומנה וכ-20% מהצעירים בכפרי הנוער כחסרי יכולות מתאימות. מטרידה במיוחד העובדה שהעובדים בטוחים או חושבים שרק לכמחצית מהצעירים באומנה או בפנימיות הרווחה יש יכולת ליצור קשרים יציבים עם בני המין השני ולהקים משפחה חיובית ויציבה.

לוח 15: יכולות הצעירים בתחום ההתנהגות הנורמטיבית על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
בטוח	חושב	בטוח	חושב	בטוח	חושב
38.8	48.3	30.2	48.8	42.7	42.2
38.2	48.3	30.6	46.7	39.1	43.6
34.8	51.7	34.0	44.7	34.6	42.5
38.2	50.6	36.8	48.1	37.9	44.2

מלוח 15 עולה, כי העובדים חושבים או בטוחים שלרוב הצעירים בכל המסגרות יש היכולת להימנע מהתנהגויות בעייתיות, כגון: שימוש בסמים או באלכוהול, התנהגות אלימה או הסתבכות עם החוק. ובכל זאת, שיעור הצעירים שסכנה זו מאיימת עליהם הוא מטריד ונע בין חמישית לרבע מן הצעירים. במקביל, העובדים מעריכים שליותר ממחצית מהצעירים אין היכולת להתנדב ולתרום לקהילה. כמו כן, יש לציין שהעובדים חושבים או בטוחים שלכ-40% מהצעירים אין היכולת להיות מודעים לזכויותיהם ולעמוד על מימושן בממצעים הולמים ונורמטיביים. אלו הן מיומנויות רלוונטיות וחשובות לצעירים אלה, אשר צפויה להם רק תמיכה מועטה מהסביבה ביצאם לחיים עצמאיים, ונראה שיש מספר ניכר של צעירים הזקוקים לסיוע בפיתוח וחיזוק המיומנויות הללו. עם זאת, נראה שהיכולות של רוב הצעירים "להסתדר", כמו להוציא רישיון נהיגה ולנסוע לעיר אחרת לכתובת שלא היה בעבר, מוערכות כגבוהות יותר.

מדדים מסכמים של יכולות

בחנו, האם העובד המדווח חשב או היה בטוח שלצעיר יש יכולת לבצע כל אחת מהמיומנויות הספציפיות בכל אחד מהתחומים. בהמשך, יצרנו מדד המסכם כל תחום ומבטא באחוזים את שליטתו של הצעיר במיומנויות הספציפיות של כל תחום, על פי הערכת המדווח (100%=יכולת בכל המיומנויות הספציפיות בתחום ו-0%=חוסר יכולת אף באחת מהן). המהימנות הפנימית של כל אחד מתחומי המיומנויות נמצאה גבוהה: מקדם המהימנות הפנימית עלה על 0.90 בכל התחומים מלבד תחומי הלימודים (0.86) והשמירה על הבריאות (0.81). לפיכך, יצרנו מדד מסכם עבור כל אחד מהתחומים. לוח 16 מציג את הממוצעים וסטיות התקן של שליטה במיומנויות בכל אחת מהמסגרות.

לוח 16: מדדים מסכמים של שליטה במיומנויות לפי מסגרות

	אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער	
	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת	ממוצע	ס"ת
לימודים	62.36	35.97	54.21	32.59	71.64	31.63
צבא	52.53	41.69	45.96	40.51	68.02	38.64
תעסוקה	71.72	35.69	67.53	34.44	80.55	31.01
מיומנות עבודה	75.28	31.75	73.54	32.85	82.30	29.84
מגורים	52.81	39.11	44.19	40.07	69.32	35.86
אחזקת דירה	61.96	33.13	63.52	33.11	78.21	28.27
טיפול בכספים	49.44	40.40	45.64	40.67	68.32	37.93
יחסים בין-אישיים	64.40	29.31	59.64	29.74	76.50	27.22
התנהגות סיכון	87.22	27.65	79.98	29.52	81.68	31.72

בניתוח שונות שערכנו על כל אחד מהתחומים נמצא שבכולם סוג המסגרת הוא בעל השפעה מובהקת. בניתוח בדיעבד של שפה (Scheffe) נמצא דפוס שיטתי – כפרי הנוער שונים משאר המסגרות בכל אחד מהתחומים (השליטה גבוהה יותר), וכמעט ואין הבדלים מובהקים בין האומנה לפנימיות הרווחה.

קשרים בין מאפייני הרקע של הצעירים לבין שליטה במיומנויות

במטרה לזהות מי הצעירים שנתפסו כבעלי שליטה נמוכה יותר במיומנויות השונות הנדרשות לחיים עצמאיים, בחנו את הקשרים עם מאפייני הרקע של הצעירים. עבור כל אחד מהמאפיינים שנבדקו מוצגים התחומים שבהם היו ההבדלים מובהקים.

מגדר

הערכת היכולת של הבנות להימנע מהתנהגויות סיכון הייתה גבוהה יותר מזו של הבנים. בקרב הבנים היה הממוצע 78.12 (ס"ת 33.08) לעומת 86.42 (ס"ת 26.96) בקרב הבנות ($t(1789)=8.30, p<.001$). כמו כן, הבנות נתפסו כשולטות יותר במיומנויות של אחזקת דירה (77.26, ס"ת 27.91), בהשוואה לבנים, שהממוצע שלהם היה 71.05 (ס"ת 31.88, $p<.001$). הבנות גם נתפסו כמוכנות יותר בתחום של לימודים (ממוצע 69.05, ס"ת 33.01) מאשר הבנים (645.56, ס"ת 33.64), אם כי הפער היה קטן יותר ($t(1789)=4.50, p<.01$). הבדלים מובהקים אלו נמצאו גם כששלטנו סטטיסטית בסוג המסגרת.

ארץ לידה של הצעיר

ניתוחי השונות שערכנו בכל אחד מהתחומים מצביעים על כך, שבכל התחומים, למעט תחום ההימנעות מהתנהגויות סיכון, היו הבדלים מובהקים בין הצעירים שהגיעו מארצות מוצא שונות. מטרת הניתוחים הייתה לבחון אילו ארצות לידה שונות זו מזו באופן מובהק. נמצא דפוס עקבי: לילידי ברית המועצות הייתה הערכת מיומנויות גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל בכל התחומים, למעט נושא הגיוס לצבא והתנהגויות סיכון, שם ההבדלים היו בכיוון ההפוך, אך לא היו מובהקים. לצעירים ממוצא אתיופי היו מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל צעירים שנולדו בישראל או בברית המועצות בתחום השירות הצבאי. כמו כן, לילידי אתיופיה (כמו לילידי ישראל) היו מיומנויות נמוכות יותר משל ילידי ברית המועצות בנושא טיפול בכספים.

ארץ לידת אב

מניתוח שונות עולה שבכל אחד מהתחומים, למעט התחום של הימנעות מהתנהגויות סיכון, יש הבדלים מובהקים בין הצעירים לפי ארץ הלידה של האב. ערכנו ניתוחים שמטרתם הייתה לבחון אילו ארצות לידה של האב שונות זו מזו באופן מובהק. מצאנו שהערכת המיומנויות של צעירים שאביהם נולד בברית המועצות הייתה

גבוהה בעקביות מזו של צעירים שאביהם נולד בישראל. כמו כן, לצעירים שאביהם נולד באתיופיה היו מיומנויות גבוהות יותר מאלו שאביהם נולד בברית המועצות, בתחום של מיומנויות הקשורות לשירות הצבאי.

מצבם של ההורים

בחנו האם יש קשר בין רמת השליטה של הצעירים במיומנויות השונות לבין המצב המשפחתי של ההורים, עובדת היותם בחיים והתגוררותם בארץ. בבדיקה זו לא נמצאו קשרים מובהקים. כמו כן, בדקנו את המתאמים בין רמת השליטה של הצעיר במיומנויות השונות לבין מידת היותם של ההורים מקור תמיכה והמידה שבה הם מפעילים לחץ שלילי. אף שנמצאו מתאמים מובהקים בין המשתנים, הם היו חלשים מאוד. המתאם היחיד שהיה גבוה מ- $r=0.20$ הוא המתאם השלילי בין המיומנויות בתחום היחסים הבין-אישיים לבין עצמת הלחץ השלילי שההורים מפעילים על הצעיר.

הערכת צרכים

לוח 17 מציג את ההערכות של העובדים באשר לצורך של הצעירים במשאבים ושירותים לקראת יציאתם לחיים עצמאיים.

לוח 17: צורכי הצעירים על פי הערכת העובדים

אומנה		פנימיות רווחה		כפרי נוער		
יש צורך	צורך חיוני	יש צורך	צורך חיוני	יש צורך	צורך חיוני	
צורך	חיוני	צורך	חיוני	צורך	חיוני	
לימודים						
36.0	27.5	23.0	32.0	39.7	32.8	סיוע בהכנה לבגרות
30.3	25.8	14.4	35.4	38.9	37.4	הכנה לפסיכומטרי
34.3	44.9	18.2	46.0	36.4	42.3	סיוע כספי להמשך לימודים
42.7	37.6	26.1	45.7	44.8	37.5	ייעוץ בנוגע להמשך לימודים
עבודה						
41.0	41.6	32.3	53.6	50.7	21.9	סיוע במיומנויות של חיפוש עבודה
43.8	38.8	32.0	50.9	49.2	20.1	סיוע בחיפוש עבודה
38.8	43.8	29.9	59.5	44.1	25.3	מתן הכשרה מקצועית
32.0	32.6	28.9	49.1	32.9	18.2	מציאת מקום עבודה המוכן לקבל יוצאי השמה חוץ-ביתית

←
המשך בעמ' הבא

שירות צבאי

16.9	41.4	21.0	26.8	17.4	33.1	הפניה לתכניות להכנה לשירות
18.0	47.7	25.4	34.0	24.7	37.1	מתן מידע על האפשרויות השונות של השירות
15.8	17.0	22.0	8.6	40.4	23.0	סיוע במתן מעמד של "חייל בודד"
17.2	32.2	30.9	25.1	28.1	30.9	ליווי אישי בתהליך הגיוס והשירות

מגורים

16.7	42.6	36.4	30.6	28.7	36.0	סיוע במיומנויות של חיפוש מגורים עצמאיים
18.7	42.0	40.2	35.7	33.1	36.5	סיוע במיומנויות הנדרשות לחיים במגורים עצמאיים
13.9	24.2	36.4	21.3	14.6	24.2	הפניה לדיר המיועד ליוצאי השמה חוץ-ביתית
24.4	34.4	38.5	30.6	44.4	39.3	מתן סיוע כלכלי לתמיכה בשכירות ובחיים עצמאיים
15.9	20.3	19.2	16.5	39.9	41.0	מתן סיוע למסגרת כך שהצעיר יוכל להמשיך להתגורר בה לתקופה מסוימת

תמיכה פסיכו-סוציאלית

15.8	38.7	36.8	46.7	23.6	57.3	מתן מידע והפניות
16.9	33.2	39.2	45.0	34.8	42.1	תמיכה וליווי אישי/קבוצתי
16.0	30.7	37.5	45.4	33.1	39.9	ייעוץ/טיפול פסיכו-סוציאלי
8.8	12.1	18.6	17.9	7.3	15.7	הפניה למסגרת מוגנת בקהילה

לוח 17 מצביע על כך שהעובדים מזהים צרכים אצל רבים מהצעירים, ובכל התחומים. התחומים הבולטים במיוחד הם אלו של לימודים ועבודה. כך לדוגמה, העובדים מציינים שלכשלושה רבעים מהצעירים בכל אחד מסוגי המסגרות יש צורך או צורך חיוני בסיוע כספי להמשך לימודים, וכמעט ל-80% יש צורך בייעוץ בענייני לימודים. בדומה, העובדים העריכו כי כמעט 80% מהצעירים במסגרות השונות זקוקים לסיוע במיומנויות של חיפוש עבודה, בחיפוש עבודה ובמתן הכשרה מקצועית.

מתוך הלוח עולה שככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר זיהו העובדים הסוציאליים של הצעירים באומנה ובפנימיות. תופעה זו בולטת פחות בתחום הלימודים ובולטת מאוד בכל הקשור למגורים; למשל, בעוד שאצל 33.1% מהצעירים באומנה ואצל 40.2% מהשוהים בפנימיות רווחה זוהה צורך חיוני בקבלת סיוע במיומנויות הנדרשות לחיים במגורים עצמאיים, זוהה צורך חיוני כזה אצל 18.7% מהשוהים בכפרי הנוער.

ניתן לראות גם הבדלים בולטים בין המסגרות בכל האמור לצורך בתמיכה פסיכו-סוציאלית. העובדים הסוציאליים בפנימיות הרווחה זיהו צעירים רבים יותר הזקוקים באופן חיוני למידע ולהפניות (36.8%), בהשוואה לצעירים באומנה (23.6%) ובכפרי

הנוער (15.8%). העובדים זיהו צורך חיוני בהפניה למסגרת מוגנת בקהילה רק אצל חלק קטן מהצעירים, אך גם חלק זה היה גבוה יותר בפנימיות (18.6%) מאשר באומנה (7.3%) ובכפרי הנוער (8.8%).

בבדיקה שערכנו מצאנו שיש רמה גבוהה של מהימנות פנימית בין הצרכים השונים בכל אחד מהתחומים (אלפא=0.845 בתחום השירות הצבאי עד 0.917 בתחום העבודה). סיכמנו את מספר הצרכים החיוניים שזוהו על ידי העובדים בכל אחד מהתחומים ובכולם ביחד. מצאנו שהממוצע של סך הצרכים החיוניים (מתוך רשימה של 21 צרכים) היה 5.27 (ס"ת 6.03). כמו כן מצאנו שלבד מתחום החינוך, ההבדלים בין המסגרות בכל אחד מהתחומים הם מובהקים ($p < .001$). בכל אחד מהתחומים היה הבדל מובהק בין הצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה, בהשוואה לצעירים בכפרי הנוער. ההבדל המובהק היחידי ברמה זו בין צעירי האומנה לפנימיות הרווחה היו הצרכים הרבים יותר שזוהו אצל צעירי הפנימיות בכל הקשור לעבודה. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין צעירים לצעירות בהערכת צורכיהם.

בהשוואות שערכנו ברמת הצרכים בין הצעירים מארצות המוצא השונות, הממצא הבולט ביותר היה שלצעירים ילידי אתיופיה היו בסך הכול צרכים רבים יותר משל ילידי ישראל וילידי ברית המועצות. צרכים אלו בלטו בעיקר בנושא הלימודים והצבא. כמו כן מצאנו שיש קשרים מובהקים, אך לא חזקים, בין מידת התמיכה ומידת הלחץ שהצעירים חווים ממשפחתם לבין הערכת העובדים את הצרכים שלהם. למשל, המתאם בין סך הצרכים שזוהו לצעיר לבין מידת התמיכה מהוריו היה ($r = -.21$, $p < .001$) ומידת הלחץ מההורים הייתה ($r = .25$, $p < .001$).

דין

מחקר זה ביקש לבחון את מצבם של צעירים העומדים לסיים את שהותם בשלושה סוגי מסגרות של מגורים מחוץ לבית: אומנה, פנימיות באחריות משרד הרווחה וכפרי נוער (פנימיות חינוכיות). הנתונים למחקר התקבלו מהעובד הסוציאלי או ממדריך המכירים את הצעיר, את משפחתו ואת יכולותיו. ראשית, בדקנו באיזו מידה הצעירים יכולים לצפות לתמיכה ממשפחתם הביולוגית כאשר יסיימו את שהותם במסגרת. הממצאים מצביעים על כך, שבסך הכול, לצעירים בכפרי נוער יש תמיכה רבה יותר מההורים לעומת המסגרות האחרות, ואילו הלחץ השלילי מצד ההורים הוא רב יותר אצל צעירים בפנימיות הרווחה. מכאן, שיש צורך מובהק לפתח פתרונות לצעירים אשר משפחתם הקרובה או המורחבת לא תוכל לספק להם תמיכה, רגשית או מוחשית.

בכל המסגרות ישנו מספר ניכר של צעירים שהם חסרי תמיכה משפחתית או שמשפחתם מפעילה עליהם לחץ שלילי; אולם נראה שהדפוסים שונים בין המסגרות ומחייבים התמודדות דיפרנציאלית. שיעור הצעירים המקבלים תמיכה חיובית ממשפחתם והנתונים ללחץ פחות הם אלו שבכפרי הנוער. באומנה, בולטת העובדה

שלצעירים מעטים יש עורך משפחתי חיובי שעליו הם יכולים להישען. לעומת זאת, הדפוס בפנימיות רווחה הוא שאמנם בממוצע יש לצעירים תמיכה גדולה מזו שיש לצעירים באומנה, אך הם גם נתונים ללחץ משפחתי גדול יותר (כמו, למשל, הורים המפעילים לחץ רגשי או הורים שזקוקים לעזרה). נראה שלצעירים בפנימיות הרווחה יש סיכוי גדול יותר לחזור למשפחה מאשר לצעירים באומנה, אך הקשיים שיחוו לא יהיו מועטים. יש מקום לשקול דרכים לתמיכה בצעירים היוצאים מפנימיות הרווחה גם בעת חזרתם למשפחתם, כדי לסייע להם להתמודד עם קשיים אלו. באשר לצעירים באומנה – יש להכיר בכך שאין להם מקורות תמיכה משפחתיים, מלבד אולי אלו של משפחת האומנה. יש מקום לחשוב עבורם על חיים עצמאיים שאינם תלויים במשפחתם הביולוגית, וגם לחפש דרכים לגייס את המשפחה האומנת להמשיך ולהציע את תמיכתה באמצעים שונים (Cashmore & Paxman, 2006).

כפי שעלה מסקירת הספרות, צעירים רבים במסגרות ההשמה אינם מוכנים דיים ליציאה ויש להם צרכים רבים בכל הקשור להכנתם ליציאה לחיים עצמאיים ולחוויותיהם בעת היציאה. ביקשנו מהעובדים להעריך את היכולות של הצעירים ולתאר את מיומנויותיהם בשורה של תחומים הקשורים לחיים עצמאיים. ממצאי מחקר זה מצביעים אף הם על תחומים רבים שבהם העובדים הסוציאליים זיהו מחסור במיומנויות או העריכו את המצב באופן מדאיג. למשל, ההערכות בנוגע לסיכויים להשלים 12 שנות לימוד עם בגרות מלאה הן נמוכות בהרבה מהממוצע הארצי בקרב היהודים באוכלוסייה הכללית, ודומות לכך ההערכות שלהם בנוגע לסיכויים להשלמת שירות צבאי משמעותי. מכאן, שיש שיעור נכבד של צעירים, שעבורם השירות הצבאי יהיה מקור לקושי יותר מאשר הזדמנות להשתלב בחברה. ההערכות מעידות גם על צורך בחיזוק נוסף של כישורים הדרושים להצלחה בתחום העבודה והתעסוקה. ניהול כספים נבון הוא אחד התחומים החיוניים לחיים עצמאיים. ההערכות של העובדים מצביעות על כך שכמחצית מהצעירים באומנה ובפנימיות הרווחה אינם מוכנים דיים לניהול עצמי של כספים. שיעור זה נמוך עוד יותר בקרב הצעירים בכפרי הנוער. היכולת לשמור על בריאות תקינה מהווה אף היא מיומנות חיונית לחיים עצמאיים. בכל הקשור לשמירה על היגיינה אישית ופנייה לרופא, העובדים מעריכים שלרוב הצעירים בכל המסגרות יש יכולת גבוהה. עם זאת, להערכתם, יש שיעור ניכר של צעירים שחסרה להם היכולת לחפש עזרה מקצועית גם עבור קשיים רגשיים או נפשיים. שיעור זה גבוה במיוחד בקרב צעירים באומנה. ההערכה היא שלרוב הצעירים יש גם יכולת להימנע מהתנהגות בעייתית (אלימות או התמכרות). עם זאת, ההערכה היא כי בין רבע לחמישית מהצעירים במסגרות השונות לא יוכלו להימנע מהתנהגות כזו.

העובדים מזהים צרכים אצל רבים מהצעירים ובכל התחומים. התחומים הבולטים במיוחד הם אלו של לימודים ועבודה. ככלל, המדריכים זיהו אצל הצעירים בכפרי הנוער צרכים פחותים מאשר זיהו העובדים הסוציאליים אצל הצעירים באומנה ובפנימיות. פער אלו בולטים פחות בתחום הלימודים ובולטים מאוד בכל הקשור למגורים ולצורך בתמיכה פסיכו-סוציאלית.

תמונה זו מצביעה על שני כיווני פעולה הננקטים בעולם: ראשית, מאמצים מכוונים להכין את הצעירים עוד בהיותם במסגרת באמצעות רכישת מיומנויות חיים רלוונטיות (English, Kouidou-Giles & Plocke, 1994; Hahn, 1994; Mech, 1994; Ludy-Dobson & Hulseman, 1994). קשה לצפות, למשל, שצעירים במסגרות ההשמה, בעיקר בפנימיות ובכפרי הנוער, יוכלו לרכוש כשרים של שימוש נכון בכרטיסי אשראי וניהול נכון של הוצאות, מבלי שתהיה תכנית מסודרת לאפשר להם התנסויות מבוקרות בשימוש בכסף. בדומה, צעירים המתגוררים בפנימיה, שבה דואגים לארוחות ולניהול אחזקת הבית, יתקשו לרכוש את הניסיון הנדרש להתמודדות עם משימות אלו עם יציאתם. יש מקום לבנייה של תכניות להקניית מיומנויות החיים השונות, בדרך שתשלב הדרכה עם התנסויות עצמאיות מבוקרות המאפשרות עצמאות הדרגתית.

הכיוון הנוסף הוא סיוע לצעירים לאחר עזיבתם את המסגרת. ישנן תכניות שנועדו לסייע בעת המעבר לחיים עצמאיים (ראו, למשל, מאמריהם של בנבנישתי ומגנוס ושל קורטני ועמיתיו, בגיליון זה). כפי שמצביעים הממצאים, לצעירים ישנם צרכים שעליהם יש לתת מענה גם לאחר עזיבת הצעיר את מסגרת ההשמה. לכן, יש לשלב בין פעילויות שנעשות במהלך השהות במסגרת לבין פעילויות ושירותים הניתנים לאחר העזיבה, תוך תיאום ביניהם. לדוגמה, חשוב להכין את הצעיר לצבא ולהכין את הצבא למצבו המיוחד של הצעיר, עוד בעת היותו במסגרת. אולם חיוני להמשיך לתמוך בצעיר בעת השירות הצבאי ולהמשיך לשתף פעולה עם המסגרת הצבאית, כדי להבטיח שתהיה התייחסות לצרכיו המיוחדים. זאת תוך מאמץ מרבי למצות את התרומה של הצעיר לצבא ואת תרומת השירות הצבאי לעתידו של הצעיר.

המחקר תורם לזיהוי קבוצות של צעירים שהן פגיעות יותר בתחום זה של המעבר לחיים עצמאיים. ממצא עקבי במחקר זה הוא שההערכות הצעירים בכפרי הנוער על ידי העובדים הן חיוביות יותר לעומת הערכות הצעירים במסגרות האחרות על ידי העובדים. נראה שיש בכך לשקף את הרקע השונה של הצעירים המגיעים למסגרות הרווחה לעומת המסגרות החינוכיות. עם זאת, יש להדגיש את העובדה שגם במסגרות של כפרי הנוער זוהו שיעור ניכר של צעירים, בעיקר ילידי אתיופיה, שהם בעלי צרכים רבים יותר המחייבים התייחסות.

יש לתת את הדעת על כך שבכל הקשור למיומנויות ולצרכים של הצעירים מארצות המוצא השונות, התמונה היא מורכבת. למשל, הערכת המיומנויות של ילידי ברית המועצות הייתה גבוהה יותר מזו של ילידי ישראל בכל התחומים, מלבד בנושא הגיוס לצבא והתנהגויות סיכון. לצעירים ממוצא אתיופי היו מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל צעירים שנולדו בישראל או בברית המועצות בתחום השירות הצבאי. כמו כן, לילידי אתיופיה (כמו לילידי ישראל) היו מיומנויות נמוכות יותר משל ילידי ברית המועצות בנושא של שימוש בכספים. מורכבות זו מוסיפה לצורך להתייחס לצורכי הצעירים בתחומי החיים השונים התייחסות דיפרנציאלית.

המחקר הנוכחי הוא הראשון שניסה לקבל תמונה מייצגת של הצרכים של כל הצעירים במסגרות החוץ-ביתיות השונות בישראל. למרות המדגם הגדול והמאמצים הרבים להגיע לכל הצעירים בגילים הרלוונטיים, קשה לנו להעריך את מידת הייצוגיות של הממצאים שהתקבלו במחקר הנוכחי. עם זאת, נראה שהממצאים שהתקבלו מספקים תשתית רחבה לשם תכנון המדיניות בתחומי ההכנה לחיים עצמאיים והליווי לאחר היציאה לקהילה. תכניות אלו יכולות להתייחס לתחומי המיומנויות הנזקקים לחיזוק ולצרכים הבולטים של הצעירים ושל הקבוצות הפגיעות במיוחד.

עם זאת, הצורך שמתעורר הוא לקיים תהליכי הערכה ותכנון התערבות אינדיבידואליים. המחקר הנוכחי מראה שיש שונות לא מעטה בתוך כל אחת מסוגי המסגרות השונות. חשוב לקיים הערכות עבור כל אחד מהצעירים הנמצא בהשמה, כדי לזהות את התחומים שבהם הוא זקוק לחיזוק ואת הצרכים שלו. זאת במטרה להכין תכנית אישית להכנה לחיים עצמאיים. תכניות אלו מביאות בחשבון את הצרכים של הצעיר, כמו גם את היכולות והכוחות שלו להתמודדות עם המעבר לחיים עצמאיים.²

לסיום, יש מקום להמשיך ולחקור את הסוגיות שהועלו במאמר זה. בין היתר יש מקום לבחון כיצד הצעירים עצמם תופסים את מידת השליטה שלהם במיומנויות חיים ואת צורכיהם, ולהשוותם להערכות של העובדים עמם. יתרה מזו, חשוב לעקוב אחר מצבם של הצעירים עוד בהיותם בהשמה וכן לאחריה, כדי לבחון עד כמה הם מוכנים באמת להתמודדות עם החיים העצמאיים, ומה הצרכים שלהם בעת היציאה לקהילה ובמהלך חייהם כאזרחים בוגרים.

מקורות

- בנבנישתי, ר' ומגנוס, א' (2008). **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 45–83.
- בנבנישתי, ר' ושגב, ד' (2002). מאפיינים ומשך השהות בהשמה באומנה בישראל. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 16, 93–114.
- המועצה הלאומית לשלום הילד (2006). **ילדים בישראל: שנתון סטטיסטי**. ירושלים: המועצה הלאומית לשלום הילד, אשלים והפורום הבין-משרדי לסטטיסטיקה של הילד.
- זלכה, א' ושומן, ש' (2003). **מתבגרים חסרי עורף משפחתי: דו"ח מחקר**. ירושלים: ג'וינט ישראל – מכון ברוקדייל.
- קורטני, מ', טרו, ש' ובוסט, נ' (2008). הערכה של תפקוד בבגרות של צעירים מסיימי שהות באומנה: המצב בקרב צעירים בארצות הברית לקראת עזיבת השמות. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 135–153.
- קשתי, י' (1993). **בתי-ספר פנימייתיים בצמתים של שינוי**. תל אביב: רמות.

2 ראו למשל: www.in.gov/icpr/webfile/formsdiv/52691.pdf; http://calswec.berkeley.edu/calSWEC/OtherTraining_i.html

קשתי, י', גרופר, ע' ושלסקי, ש' (2008). **החינוך הפנימייתי לקראת העשור הבא: דין וחשבון של הוועדה לתכנון ופיתוח החינוך הפנימייתי לעשור הבא – "ועדת העשור"**. תל אביב: המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער.

שיף, מ' ובנבנישתי, ר' (2004). **מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השנות בה**. דו"ח מחקר. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.

שיף, מ' וקושר, ח' (2005). **מחקר מעקב אחר בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה**. דו"ח מחקר. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.

- תע"ס: הנחיות בדבר הוצאת ילד מביתו – 1974, הוראה 6 לפרק 8.
- Bichal, N., & Wade, J. (1996). Looking back, looking forward: Care leavers, families and change. *Children and Youth Services Review*, 18(4–5), 425–445.
- Broad, B. (1999a). Improving the health of children and young people leaving care. *Adoption and Fostering*, 22(5), 40–48.
- Broad, B. (1999b). Young people leaving care: Moving towards "joined up" solutions? *Children and Society*, 13, 81–93.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2006). Wards leaving care: Follow up five years later. *Children Australia*, 31(3), 18–25.
- Collins, M. E. (2001). Transition to adulthood for vulnerable youths: A review of research and implications for policy. *Social Service Review*, 75(2), 271–291.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review*, 16(3–4), 213–229.
- Courtney, M., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11(3), 209–219.
- English, D. J., Kouidou-Giles, S., & Plocke, M. (1994). Readiness for independence: A study of youth in foster care. *Children and youth service review*, 16(3–4), 147–158.
- Festinger, T. (1983). *No one ever asked us: A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press.
- Georgiades, S. (2005). Initial internal consistency evidence on the Daniel Memorial Independent Living Assessment: A research note. *Children and Youth Services Review*, 27, 921–930.
- Hahn, A. (1994). The use of assessment procedures in foster care to evaluate readiness for independent living. *Children and Youth Service Review*, 16(3–4), 171–179.
- Mech, E. V., Ludy-Dobson, C., & Hulseman, F. S. (1994). Life skills knowledge: A survey of foster adolescents in three placement settings. *Children and Youth Services Review*, 16(3–4), 181–200.

- Nollan, K. A., Horn, M., Downs, A. C., Pecora, P. J. & Bressani, R. V. (2001). *Ansell-Casey Life Skills Assessment (ACLSA) and Life Skills Guidebook Manual.*, Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82, 727–746.
- Scannapieco, M., Schagrin, J., & Scannapieco, T.(1995). Independent living programs: Do they make a difference? *Child and Adolescent Social Work Journal*, 12, 381–389.
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care: Overcoming the odds*. York, U.K: Joseph Rowntree Foundation. Retrieved from: <http://www.jrf.org.uk/bookshop/eBooks/185935369X.pdf> (October 8, 2006).
- Stein, M. (2006a). Young people aging out of care: The poverty of theory. *Children and Youth Services Review*, 28, 422–434.
- Stein, M. (2006b). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 276–279.